

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Orta Çağ Avrupası'nda banyoların ya da hamamların yapısı hakkında bilginiz var mı hocam?

Orta Çağ Avrupa'sındaki banyolar son derece basittir. Banyo yaptıktan anlaşılması gereken, kıymıklara karşı korunmak için küvetin altına serilmiş bir bezle, ısıtılmış su doldurulan ahşap küvetlerde yıkanmaktır. Ahşap küvetler varile benzemekte ancak banyo için özel imal edilmektedir. Sadece ayakların ya da bebeğin yıkanabileceği boydan, birkaç kişinin birlikte yıkanabileceği boya kadar çok çeşitli ebatlarda üretilmişlerdir. Genellikle, sırt yaslama yeri olarak da kullanılabilen, delikli iki sapları bulunmakta, böylece kancalarla kaldırılabilen ya da bir sırt geçirilerek bir yerden başka bir yere taşınabilmektedirler. Dolayısıyla Orta Çağ Avrupası'nda banyo yapmak oldukça zahmetli bir işti. Yeteri kadar suyu taşımak, hepsini ya da bir kısmını açık ateş üzerinde kazanlarda kaynatmak, ya da fırın içi/fırın üzerinde toprak kaplarda ısıtmak, atık suyu boşaltmak için küvete monte edilmiş bir tahliye borusu yoksa bu suyu taşıyarak uzaklaştırmak her zaman yapılacak işler değildir. Bir galon suyun yaklaşık sekiz kilo geldiği ve küçük bir varilin yaklaşık 15 galon kapasiteli olduğu hesaplandığında harcanan emek daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenle Orta Çağ Avrupa'sında banyo hazırlandığı zaman küvet büyükse hane halkından birkaç kişinin aynı anda, değilse peş peşe aynı suyla yıkanmaları çok tuhaf karşılanmayabilir.

Hal böyleyken maddi durumu daha iyi olan dönem insanları, evde banyo yapmak yerine hamamlara gitmeyi tercih etmişlerdir. Orta Çağ hamamları rahatlık ya da hizmet açısından Roma hamamları ile karşılaştıramaz olsalar da döneme ait bazı hamam resimlerinde küvette birden çok insan ve küvetin bir tarafı boyunca uzanan üzerinde atıştırmalıklar olan bir raf görülmektedir. Hamamları işleten kişiler müşterilerine en iyi hizmeti vermek için belli bir ücret almakta, karşılık olarak hamamı cüzzamlı kişilerden ve fuhuştan korumaktadırlar. Özellikle hastalık endişesi hamamların en büyük düşmanıdır. Bunu 1348'de Avrupa'ya yayılan veba salgınından sonra pek çok hamamın kapatılmasından rahatlıkla anlayabiliriz.

2- Banyoda temizlenmek için hangi malzemeler kullanılıyordu?

Banyoda yararlanılan malzemeler oldukça sıradandır; kurulanma için mandallara asılı keten havlular, temizleme maddesi olarak ise sabun kullanılmaktadır. Ancak sabun pahalı olduğundan daha çok çamaşır yıkamaya ayrılmış, banyo yapmak için ise, özellikle sıradan halk tarafından, sabunu kullanılmıştır. Dönem kaynakları sabunun evde yapılabileceğini, yapımı için koyun, domuz veya sığır yağı, odun külü veya soda kullanılabileceğini, elde edilen karışımın soğuması ve katılaşmasından sonra sabun elde edilebileceğini belirtmektedirler. Bu tür sabunlara kül alaşımli sabun ismi verilmiştir. İmkânı olanlar bu sabun yerine, İtalya ve İspanya'da yapılan daha hafif kokulu zeytinyağlı sabunları tercih etmişlerdir. Zeytinyağı bazlı sabunlar hayvansal yağ (özellikle domuz yağı) kullanılan sabunlara göre daha yumuşaktırlar. Öte yandan sabun ticareti de yapılmaktadır. 7. yüzyılın başında sabun üreticileri birlikleri ortaya çıkmaya başlamış ve sabun ticari değeri yüksek bir mal haline gelmiştir. Zenginler banyo sularına güzel kokması için kekik ya da adaçayı eklerken, adaçayı ayrıca defne yaprağı ile birlikte bir nevi deodorant olarak da kullanılmıştır.

Bezi ve Atıştırma Rafıyla Bir Küvet

3- Erkekler has malzemeleri biliyor muyuz hocam?

Erkek temizliğinin bir parçası olan sakal tıraşı, su, sabun ve keskin bıçak gerektirdiğinden halkın geneli için çok yaygın bir uygulama değildir. Sadece çok zenginler her gün tıraş olmuşlar, kasabalarında berber varsa bu iş için haftada bir berbere gitmişlerdir. Tarak kullanımı yaygın olmakla birlikte muhtemelen ayna az bulunmakta, olanlar ise parlak pirinç ya da çelikten yapılmaktadır.

4- Peki dişlerini temizliyorlar mıydı?

Modern manada diş fırçası Orta Çağ Avrupa'sında bilinmiyordu, 19. yüzyılda icat edildi. Bu dönemde diş temizliği genel olarak diş arasına sıkışan yemek artıklarının kürdan benzeri ince bir malzemeyle çıkarılması şeklindedir. Dönemin diş hekimleri 14. yüzyıla kadar berberlerdir. 1308'de berber loncasından ayrılan dişçiler, anestezi olmadan diş çekme ve diş temizliği yanında diş beyazlatmayla da ilgilenmişler, bunun için nitrik asitten elde edilen bir sıvı kullanmışlardır ancak bu sıvı diş minesine zarar verip zamanla dişi çürütmektedir. Sıradan halkın diş beyazlatma için kullandığı yöntemlerden biri ise kum ve deniz suyuyla dişleri ovalamaktır. Diş temizliği için ağız sirke ile çalkalanış, dişler bir bezle ovulmuş, bu amaçla tuz, yeşil dallar ve bitki karışımları kullanılmıştır. Ağız kokusu baharatları çiğneyerek ya da ağız gülsuyuyla çalkalayarak giderilmiştir. Bu maddeler pahalı olduğu için çoğunlukla zenginler tarafından kullanılmıştır.

5- Giysilerini nasıl temizliyorlardı?

Giysilerin temizliğinde malzemeye göre muamele edilmiştir. Yünlü giysiler yıkanmamış, fırçalanmış ve güveler çıksın diye silkelenerek havalandırılmıştır. Kürkler haftalık olarak fırçalanmış, ayda bir ya da iki kez tüm havlular, çarşaf, iç çamaşırları ve gömlekler yıkanmaya çalışılmıştır. Ayda iki kez temiz iç çamaşırı giymek hijyen göstergesi olarak algılanmıştır. Zenginler çamaşırlarını, aralarına lavanta ya da papatya gibi güzel kokulu bitkiler koyan çamaşırhanelerde yıkatabildikleri gibi, kendi evlerindeki ahşap küvetlerde sabunla da kaynatmışlardır. Zenginlerin evinde bu işi çamaşırcı kadınlar üstlenirken, sıradan halk çamaşır yıkamak için, kirli olsa da, Thames Nehri'ni kullanmıştır. Kayıtlarda bunu yaparken kayıp düşerek ölen çok sayıda kadından bahsedilmektedir. Kıyafetlerin yıkanma sıklığı çok değildir zira fakir halkın genellikle bir takım, durumu daha iyi olanların ise iki takım kıyafeti ve birkaç takım keten iç çamaşırı olduğu bilinmektedir.

6- Tuvaletler hakkında neler söylenebilir?

Tuvalet konusu önemli. Bunu ayrı bir haftada ele almalıyız ama kısaca biraz bilgi vereyim. Tuvalet alışkanlığına bakıldığında manastırların pek çoğunda tuvalet sıraları görülmektedir. Geniş kalelerde yirmi civarında tuvalet bulunmakta ve bunlar bazen üç ya da dört oturma yeri olacak şekilde düzenlenmektedir. Evlerdeki tuvalet anlayışı ise genelde yatak odasında bulundurulmuş ve yatağın altına saklanan lazımlık kullanımı şeklindedir. Bu lazımlıklar dolduğunda lağım çukurlarına boşaltılmaktadır. Evlerdeki tuvaletler ilerleyen dönemde açılan bir oluk vasıtasıyla bu çukurlara bağlanmıştır. Sadece bir eve ait olabileceği gibi birçok ev tarafından da paylaşılabilen bu çukurların en iyileri atık toprağa geçmesin diye taşla kaplanan çukurlardır. Dolunca boşaltılan ve iki yılda bir temizlenmesi gereken lağım çukurlarında oluğun üzerindeki ahşap plakasının sağlam olması son derece önemlidir. Aksi halde, Richard le Rakiere gibi, tuvaletin çürümüş ahşap plakasının kırılması sonucu lağım çukuruna düşüp boğularak ölmek mümkün olabilmektedir. Şehirlerde hem evlerinde tuvalet olmayan vatandaşların hem de gelip geçenlerin kullanabileceği umumi tuvaletler de vardır. Bunlar tuvalet ihtiyacı olan insanları belli bir yeri kullanmaya teşvik etmek ve etrafı temiz tutmak için yerel yönetimler tarafından inşa edilmişlerdir. Ayrıca koyun yünlerini işleyerek yün kumaş üreten yerlerde bu umumi tuvaletlerden sağlanan idrar son derece değerlidir. Üreticiler yünden yağı çıkarmak için amonyak bakımından zengin olan idrarı kullanmışlardır. Tuvaletin yeteri kadar sağlam olmaması nedeniyle umumi tuvaletlerde de kazalar yaşanmıştır. Bu nedenle Orta Çağ şehir sakinlerinin vasiyetlerinde yeni umumi tuvalet yapımı ya da onarımı için ayrılmış paylar görmek mümkündür.

7- Su temini nasıl sağlanıyordu?

Orta Çağ Avrupa'sında su temini için kırsal yerlerde kuyular ve nehirler kullanılmıştır. Orta Çağ kuyuları son derece basitçe yer altı suyuna açılan deliklerdir. Sonraları duvarlar ve çatılarla çevrelenen bu kuyulardan su alırken çok sayıda kadın ve çocuk içine düşmüştür. Orta Çağ İtalya'sında ise sarnıçlar kuyulardan daha yaygındır. Çatılardan toplanan yağmur suyu oluklarla sarnıca gelmektedir. Kaynak ve sarnıç suyunun yetersiz olduğu kuru yerlerde bulaşıkları ve aletleri temizlemek için toprak veya kum da kullanılmıştır.

Su temininin çok kolay olmadığı Orta Çağ Avrupası'nda ev temizliği her yerde bulunan haşarat yüzünden zorlukla yapılabilen bir eylemdir. Pireler ve bitler sürekli problem oluşturmaktadır. Montaigne köylüleri gibi bazı köylüler arasında bit temizliği önemli bir sosyal aktivite haline gelmiştir. Fare ve sıçanlar da Orta Çağ

evlerinde oldukça yaygındır. Kemirgenlerle mücadele etmek için kedi beslemek halk arasında alışlagelmiş bir gelenek olmuştur.

Sonuç olarak Orta Çağ Avrupa'sının temiz olup olmadığı konusu nereden baktığınızla ilgilidir. Halk açısından bakıldığında, sıradan halkın her gün el, yüz ve ayaklarını yıkadıklarını, banyo için küvet hazırlamak çok zahmetli bir iş olduğundan sıklıkla yapılamadığını ve her evde müstakil bir tuvalet olmadığını unutmamalıyız. Bunları akılda tutarak yaşadıkları pis kokulu, kalabalık sokakları da düşünürsek evet temizlik çok yaygın değildi diyebiliriz. Öte yandan ilk dönem Hristiyan liderleri ve münzevileri dikkate alırsak temizlikten hiçbir şekilde bahsedemeyiz. Zenginlerin hayatlarına bakarsak, neredeyse haftada bir banyo yapılan ya da hamamlara gidilen, tuvalet imkânlarının görece daha rahat olduğu temiz bir ortam görebiliriz. Yerel yönetimler de şehrin temizliği için ellerinden geleni yapmışlar, gerekli gördüklerinde yaptırımlar dahi uygulamışlardır. Konuya dair söylenebilecek belki de en doğru şey, Orta Çağ Avrupa'sının temizlik kültürü ya da imkanları açısından bugünle kıyaslanmasının son derece yanlış olduğu ve halkın maddi durumu ne olursa olsun, kendine göre bir kişisel hijyen kavramının çağ boyunca var olduğudur.

Bir Orta Çağ Tuvaleti